DE SOCINIANEN EN DE ZUID-HOLLANDSCHE
SYNODE IN 1639,

DOOR

F. K. VAN OMMEN KLOEKE.

Hoewel de vrije geest, waardoor de Reformatie werd geboren, er als vanzelf ook in Nederland toe geleid heeft, dat reeds in de 16de eeuw niet allen, die uit de Roomsche kerk waren getreden, zich hielden aan de toenmaals onder de Gereformeerden geldende kerkleer en interpretatie van de Heilige Schrift, maar er ook velen waren, die zich los gevoelden van de toenmaals formeel geldende Gereformeerde dogma's en bij hun godsdienstige beschouwingen een belangrijke plaats inruimden aan de rede, het Socianisme heeft zich nimmer zoodanig in ons land kunnen ontwikkelen, dat het er een afzonderlijke plaats heeft kunnen veroveren. Wel deden er zich aan het Socianisme verwante ideeën voor en oefende de Sociniaansche verwerping der voldoeningsleer, der Drieëenheid, der orthodoxe Christologie enz. invloed op de niet streng Gereformeerde gezindten, doch een gezindte, die de draagster was van het gansche complex der Sociniaansche leerstellingen, heeft zich nimmer hier te lande gevormd. De reden hiervan lag eenerzijds in het gemis aan leiding als in Polen van een Fausto Sozzini, anderzijds aan het

optreden der overheid, die werd voorgelicht door professoren en predikanten, welke de Sociniaansche leerstellingen niet weinig vijandig gezind waren.

Voor het eerst werd het Socianisme in ons land gebracht in Augustus van het jaar 1598, toen Ostorodt ¹⁾, een Duitsch theoloog, en Woidowski ²⁾, een Poolsch edelman, uit Polen te Amsterdam aankwamen, met het doel om, na aldaar enkele dagen te hebben uitgerust, naar Leiden te vertrekken, waar zij een viertal Neurenbergsche jongelieden, die aan de universiteit dier stad studeerden en wier studiebelangen aan beide genoemde heeren waren opgedragen, wenschten te bezoeken.

Ongetwijfeld was dit niet het eenige doel, waarom zij de verre reis naar hier hadden ondernomen, maar hadden zij ook het voornemen hun leer hier nader bekend te maken, daar zij tal van Sociniaansche geschriften met zich voerden. Ofschoon zij in hun „Apologia”, waarop wij nader zullen terugkomen, mededeelden, dat zij deze geschriften hadden medegebracht, om over den inhoud daarvan met de Nederlandsche, en speciaal met de Leidsche godgeleerden te discussiëren, zeer zeker zullen zij ook hun leer in ruimeren kring hebben willen bekend maken, met het doel aanhangers te verwerven. De geschriften, reeds spoedig te Amsterdam door de stedelijke overheid in beslag genomen en door deze aan de Leidsche Universiteit opgezonden, werden onderzocht door Gomarus, den toenmaligen Rector dier Universiteit, en diens ambtgenooten Trelcatius en Junius, welke zoo weinig met de daarin vervatte leerstellingen waren ingenomen, dat zij het Socianisme gelijkstelden met de Turksche leer — een blijkbaar geliefkoosde benaming voor een als kettersch beschouwde overtuiging. De geschriften werden vanwege de Universiteit aan de stedelijke regeering van Leiden gezonden met het advies, dat zulke mannen als Ostorodt en Woidowski niet in ons land moesten worden geduld.

1) Christophorus Ostorodus.

2) Andreas Voidovius.

Van Leiden werden de kettersche geschriften gezonden naar de Staten-Generaal te 's-Gravenhage, naar welke stad zich toen ook de beide Socinianen begaven, om hun eigendommen terug te erlangen.

Die leden der Staten, tot wie de beide heeren zich wendden, stuurden hen onverrichter zake heen, terwijl zij bij Oldenbarnevelt de vraag te hooren kregen, of zij papis-ten (sic!) waren. Den 8sten September werden hun belangen in de Staten-Generaal behandeld, tengevolge waarvan de beneden in het „Vertooch” aangehaalde beslissing viel: de boeken zouden den 9den September verbrand worden in tegenwoordigheid hunner eigenaren, aan wie, onder bedreiging van straf, bovendien werd aangezegd binnen 10 dagen te vertrekken uit „alle de Vereenigde Provinciën”, terwijl de provincies, onder toezending van een afschrift van het advies der theologische faculteit te Leiden naar aanleiding van den inhoud der geëxecuteerde boeken, met het gebeurde werden in kennis gesteld, ten einde de noodige maatregelen te treffen, om de beide Socinianen en hun leer te weren ¹⁾.

De geschriften werden op den vastgestelden datum verbrand, met uitzondering echter van vele, die zooals het „Compendium doctrinæ Ecclesiæ Christianæ, nunc in Polonia potentissimum florentis”, wegens nieuwsgierigheid door de leden der Staten werden achtergehouden. Ostorodt en Woidowski waren echter niet aanwezig bij de executie hunner geschriften en vertrokken ook niet terstond uit ons land. Ostorodt bleef er tot den 14den October, terwijl Woidowski zijn verblijf hier te lande nog tot omstreeks den 15den Maart 1599 rekte. Behalve elders in ons land, hebben de beide Socinianen zich wel het meest opgehouden in Friesland, in een der steden van welke provincie ook ongetwijfeld heimelijk is gedrukt hun geschrift, opgesteld naar aanleiding van het gebeurde te 's-Gravenhage en getiteld: „Apologia, ofte Verantwoordinghe opt Decreet der . . . Staten der Vereen. Nederlanden, gedecreteert tegens Christophorum

1) Zie het „Vertooch”, blz. 254.

Ostodorum en Andream Voidovium, den 8 Sept. 1598. Door den selvigen C. O. ende A. V. gheschreven in 1599 in Augusto. Maer in 't licht geg. ende ghedruckt tot Rakauw in Polen. In 't Jaer... 1600 in Febr. 1)".

Wij willen de volgende jaren voorbijgaan, waarin steeds met ijver door de overheid en de godgeleerden werd gewaakt tegen het binnentreden van het Socianisme in ons land en heftig werd opgetreden, wanneer het Sociniaansche zaad, sedert de aanwezigheid van Ostorodt en Woidowski in onzen vaderlandschen bodem gezaaid, trachtte wortel te schieten, of zelfs wanneer meeningen werden verkondigd, die eenigszins Sociniaansch getint of aan die der Socinianen gelijk waren.

Waren het van de Socinianen aanvankelijk slechts enkelingen geweest, die persoonlijk of door hun geschriften de in ons land heerschende geloofsovertuiging bedreigd hadden, toch was de vrees voor het binnendringen hunner leer reeds in 1628 groot genoeg, dat van de zijde der Kerk aan de Staten van Holland een verzoekschrift werd gericht om hen te weren. Deze vrees werd nog grooter, toen in 1638 in Polen, de bakermat van het Socianisme, van Roomsche-Katholieke zijde in het baldadig optreden van eenige leerlingen der Sociniaansche school te Rakow een aanleiding was gevonden, om tegen de Socinianen, als Arianen, op te treden, en den 1sten Mei van dat jaar op den Rijksdag te Warschau besloten werd, dat genoemde school verwoest en verder te Rakow hun kerk hun ontnomen en hun boekdrukkerij opgeheven zou worden, terwijl hun voorgangers daar als eerloozen werden verbannen.

Zoo ooit, dan bestond er thans kans, dat door meerdere Poolse Socinianen een poging zou worden gedaan, een

1) De titel is, waar het de plaats van den druk aangaat, misleidend. Zie W. J. Kühler, *Het Socinianisme in Nederland*, Leiden 1912, — aan welk werk wij enkele gegevens dezer inleiding ontleenden — en wel vnl. blz. 53—57; zie ook betreffende de plaats van den druk van verschillende Sociniaansche boeken: op. cit., blz. 139, en verder betreffende de „Apologia”: Louis D. Petit, *Bibliotheek van Nederlandsche Pamfletten*, Dl. I, No. 724.

toevluchtsoord te vinden in de „vrije” Republiek der Vereenigde Provinciën. Een voorbode was reeds te Amsterdam verschenen in Sartorius (Statorius of Stoinius), een verdreven Rakowschen predikant, die in een schrijven aan Adam Francus te Klausenburg te kennen gaf, dat hier te lande een vruchtbaar arbeidsveld voor het Socinianisme zou zijn. Dit schrijven kwam in handen van Georg I Rákóczy, vorst van Zevenburgen (Transsilvanië), die den Rakowschen Socinianen, welke zich in grooten getale daar hadden willen vestigen, den toegang had geweigerd tot zijn land, dat evenals ons land een aantrekkingspunt was voor de Socinianen wegens den roep van vrijheid, die daarvan uitging. Een afschrift van den onderschepten brief zond Rákóczy aan de Republiek der Vereenigde Provinciën, waarop de Staten van Holland terstond besloten, daartegen maatregelen te nemen ¹⁾.

Dit ter inleiding van het volgende vertoog, den 7den April 1739 door de Gedeputeerden der Zuid-Hollandsche Synode aan de Staten van Holland en West-Friesland gezonden:

Vertooch ²⁾ aende Ed. Groot Mogende Heeren Staeten van Hollant ende West-vrieslant, vande swaericheden diede kercken deser landen dreijgen door het insluipen vande Socinianen, nu onlangs uijt Polen ende Sevenbergen gebannen.

EDELE GROOT MOGENDE HEEREN.

Het is de schuldige plicht van alle die gene, die Godt lief hebben, ende in den naem des Vaders, des Soons, ende des

1) Zie Kühler, op. cit., blz. 135 v.v.

2) Het volgend vertoog met apostil vond ik in het Rijksarchief in de provincie Overijssel, met meer stukken op godsdienstig en kerkelijk gebied gebonden in een band, gesigneerd No. 4719. Het vertoog is gepagineerd fol. 251—254.

H. Geestes gedoopt zijn, en den naeme Christi Godtsalichlijk aenroepen, en haere salicheijt buijten haer selven soecken in sijne dierbaere verdiensten, niet alleen de verborgeneijt der Godtsalicheijt te bewaeren in een reijne conscientie, maer oock met eene ontbranden ijver de leere haeres Godts, en de weerdicheijt haeres Salichmaeckers en sijne hoochweerdige ampten, en alleen Salichmaeckende verdiensten, wanneer die van ketter-sche menschen werden aengevochten, verkleijnt, of oock vernietigt, voortestaen ende te verdedigen, en sich ten hoochsten daer over te bewegen, want wat eere is den Christenen overich, als Christus onteert wordt, ende wat roem hebben zij anders dan in sijnen cruijce?

Voornaemelijck betaemt het den herderen, die de wacht over de kudde des Heeren bevolen is, toe te sien, wanneer swaere wolven komen, die de kudde niet en sparen, en sulcke mannen opstaen, die verkeerde dingen spreekken, om de discipulen af te trekken achter haer, en de waerheijt onderhouden in onge-rechticheijt, dat sij dan haere stemme verheffen als een basuijne, en bij tijts voort ongeluck waerschouwen, opdat niet, so wanneer een ziele uit hen weghgenomen wert, het bloet van hare handen geeijst en werde.

Soo t' oijt van noode is geweest eenen besonderen ernst in desen te gebruijcken, voorwaer tis nu meer als noodigh in dese tijden, in welcken de leugen sich met alle kracht opmaeckt tegen de waerheijt, en niet alleen met openbaer geweld, maer oock met sonderlinge listicheijt, en allerlei bedroch de selve bevechten en soeckt te verduijsteren: waeruijt dan ontsaen allerlei twijfelingen, en argueringen, schadelijcke verdeelheden, en oneijndelijcke secten, die den eenvoudige de keure in desen so swaer maecken, dat sij meenichmael de leugen voor de waerheijt aenvaerden.

Boven den dagelijxen strijt, die de pausgesinde misbruijkende onse oneenicheijt tegen ons selven, met een ongewoonlijcke stouticheijt, meer als oijt, ons aendoen: wat ketterije ister oijt van alle memorie af geweest, die niet en derft het hooft onder ons vrijelijck opsteecken, ende de baeniere op werpen tegen de kercke ende die tot een roof maken? De kercke naulijx bekomen uijt die dootsieckte, die ons Vaderlant met een uijtersten onder-ganck dreijchde, als de saecke Godes was vastgemaect, tegen de hoveerdige wille des menschen; ofte twelck het vermoeden was van alle wijse en verre frende, terstont heeft zich geopen-

baert, dat die dobbelsinnige articulen maer ende waeren geweest schuilholen van meerder en schaedelijker doolingen, en maer enckele bedeckinge van schande. Want siet, terstont heeftmen bevonden, dat t'gene oijt Arius hadde bedacht, Samosatenus gesmeest, Plotinus derven voorgeven (niet tegenstaende de oude kercke dese dwalingen so haest sij waeren bekend, hadde gesmoort, ende in verscheijde conciliën gedoot, soo dat sij sonder eere waeren ten grave gebracht, en door sulcken schriftmaetigen oordeel voor alle de werelt gepraeiudicieert) tot eene onlijdelijke smaetheit onses Immanuels, van vele-nieusgierige geesten, die dit vanden heijllosen Fausto Socino van Sienna ¹⁾, een man int verdraijen der H. Schrift boven andere uijtmuntende, hadden ontleent, wierde eerst weder opde baene gebracht, ende levendich gemaect, den volcke inde hant gesteecken, daer nae met verblomde manieren van spreecken opgetoijt, ende eijndelijk van eenige niet duysterlijk voorgestaen. Ja is nu, Godt betert, so verre gekomen, dat selfs niet de geringste onder den Socinianen in Polen, die haere vrijheijt daer misbruijkt hebbende, uijt dat Koninckrijcke, ende eenige plaetsen des selven, met namen uijt Racaw ²⁾, daer sij haere schole ende druckerije hadden, verbannen sijn, sich verstout hebben haere sitplaetse in dit Vereenigde Nederlant te verkiesen, om inde voornaemste plaetsen haer vergift te saijen. Gelijk sulcx onder anderen is blijckende uijt de afgeworpen brief van eenen Joannes Sartorius, voor desen Sociniaens Leeraar in Polen, ende nu gebannen, geschreven aen sijne Broeders, die nae Sevenbergen geweecken waeren, ende door last des Princes ³⁾, met goetvinden vande standen geexcludeert: In welcken hij stoutelijk roemt datter hier eenen grooten oost voor haer is, vele Nicodemiten, dewelcke oock Unitarii sijn (so noemen sij die gene, die de H. Drieenicheijt loochenen, ende maer een persoon erkennen) maar uijt de selve de voornaemste de Ariaens gesinde, of den selven aldernaest: voort te kennen gevende met wat lieden sij meest ommegeen ende correspondeeren, ende met eenen de arglisticheijt van haere favoriten hier te lande uijtteekenende, de welcke inden gront de H. Drieenicheijt versaeckende, nochtans liver hebben

1) *Faustus Socinus* in zijn moedertaal *Fausto Sozzini* geheeten, werd in 1539 te Siena geboren en overleed in 1604 in de nabijheid van Krakau.

2) Rakow.

3) Georg I Rákóczy, vorst van Zevenburgen, zie blz. 245 en 252.

met de Arianen te houden, die met dobbelsinnige maeniere van spreekken, die geene die de H. Drieenicheijt belijden, naest schijnen te komen, en van allen so well niet konnen onderscheijden werden.

Tis wel soo, datmen voordesen klaerlijck heeft konnen speuren, dat dese Sociniaensche dolingen, meer als te veel in ons Vaderlant de overhant namen en gecaresteert wierden, sulx blijkende uijt de dagelijcxen disputeren ook onder het gemeijne volck, die de voornaemste verdraeijingen der schriftuerplaetsen van haer verdicht waeren bekend geworden; t' vormenichvuldighen haerer schrifte, die so licht te bekomen ende de ionge studenten van selfs in handen quamen, ende oock uijt het oversetten van verscheijden haerer tractaten in onse Nederlantsche tale; en dat vele onder de wederdoopers sich met haere gronden behielppen. Doch meest uijt de ongewoone gunste ende toegenegentheijt, die eenige van ons uijtgegaan, haer niet duijsterlijck toedroegen, sich vertonende meer genegen te sijn gemeijnschap met haer te houden, als met de Gereformeerde Kercke, en so begeerich om haere taele te spreekken, ende in velen nae te volgen.

Maer dit en sijn niet geweest dan beginselen der smerte, boven t'geene nu te bevreesen staet, so niet bij tijts daer in en worde versien, want wat is van de overkomste van dese oproerige geesten, die doch nergens noch met andere, noch onder haer selven hebben konnen in vrede leven, en van dese opgaende stouticheijt, anders te verwachten, als dat sij haeren slach waernemende, en sich met d'eene of d'andere secte vervoegende (practijck onder haer seer gemeijn) ende so eenen aenhanck maeckende, mede sullen trachten publijcke oeffeninghe van haere Godtslasterlijcke leere te plegen, tot een onlijdelijcke blasme van onze reformatie, ende een onuijtwisschelijcke schantvlecke van onse staet, en U. Ed. G. M. loffelijcke regeeringe.

Doch wij hebben een beter vertrouwen tot U. Ed. G. M., niet konnende geloven, dat de liefde tot de waerheijt en de eere Jesu Christi onses salichmaeckers, die in desen allen meest wert naegetracht en verongelijckt, so weijnigh in de herten van U. E. G. M. soude vermogen, dat sij niet met eenen heijligen ijver tot het huijs des Heeren ontsteeken sijnde, dese saecke en t'gevolch van dien en souden incorporeren en behertigen, om sulcx in tijts met viguer ende macht tegentegaen. Want t'gene dese lieden tegen het aengenomen, algemeen, ende ongetwijffelt gelove van alle, die den naem van Christenen draegen,

drijven en opentlijk dogmatiseren, ende in haere schriften en catechismen voor al de weerelt bekend staen, is in den gront anders niet als een versaeckinge vande Christelijcke Religie op Christum alleen getimmert, en een omwerpinge vande fundamenten onses geloofs, en oversulex niet een simpele dwaelinge ofte ketterije, maer een apostasie van t'geloove, dat den heiligen eenmael gegeven is; een verheffinge des vernufs tegen de H. Schrift, die sij daer nae buijgen en dwingen, en welckers eijnde is, alle t'geene den Joden, Turcken, en den slimsten sectarissen in onse Religie meest aenstootelijck is, wegh te nemen of te versachten, op dat sij die aen haer sijde bekomen hebbende, sich met deselve soudē verstercken, om daer nae met dies te meerder kracht de gemeijnten opt lijf te vallen.

Alles hier te verhaelen, wat van deese menschen inde christelijcke Religie verandert is, soude hier te lang vallen en U. Ed. G. M. te verdrietelijck, en sal bequamelijcker bij andere gelegentheijt kunnen geschieden. Want wat hebben toch dese lieden in onse gronden onbesproocken gelaeten, wat en hebben sij met haere verkeerde argueringen niet aengebeten, ende wat punct van leere en hebben sij met haer vernuft niet gemeestert? Als of haer ogemerck waere, alles te verwerpen, wat tot noch toe vande algemeijne christenheijt is aengenomen ende geloofd, en ons, t'geene ons Christenen maectt, tenemael te benemen: als of wij sonder Christo noch konden Christenen blijven. Want siet een wat voor een Godt en Christum sij ons gaen verdichten.

Alle de christelijcke kercken hebben tot noch toe geloofd ende beleden eenen Godt, Vader, Soone en H. Geest, een in wesen en drij in persoonen, die sijnde van eene selve eenigheijt, macht, wijsheijt en Godtheijt, nochtans onderscheijden sijn van malkanderen, hoewel niet verscheijden, so dat de eene niet en is de andere, noch de Vader de Soone, of den H. Geest, noch de Soone de Vader, of de H. Geest, noch de H. Geest de Vader off Soone.

Ende dit nu is het geloove, twelck ons Christenen maectt, dewijle wij alle op dit gelove inde name des Vaders, des Soons ende des H. Geestes gedoopt sijn ende daer door onderscheijden van de Joden, Heijdenen ende Turcken.

Hier tegen verloochenē dese Godtslasteaers volmondich uijt de H. Drieenicheit, niet meer erkennende dan een persoon, met den Vader, die Godt sij van eeuwichheijt, en schepper van alle

dingen. Sulcx dat sij noch den Sone noch den H. Geest voor Waerachtich Ewigh God erkennen, noch eenes ende desselven wesens met den Vader; noch hoger gevoelen hebben van Jesu Christo, als dat hij sij een bloot mensche van natuere, die het begin sijns wesens alleen hebbe ontfangen, doe hij geboren is uijt de Maget Maria, ende diensvolgens niet sij geweest eer Abraham was, veel min van alle Eewichheijt. Die niet en heeft als een medegedeijlde ende ontleende Godtheijt en Goddelijcke macht en excellentie, ende die sich alleen verstreckt over de kercke, daer in bestaende, dat hij kan salich maken alle die hem gehoorsamen, ende vermach te doen alles wat eenichsins tot de kercke behoort. Waer over oock onder anderen een groot geschil ontsaen is, over de aenroepinge Christi; eenige van gevoelen sijnde, dat men hem niet en kan noch en mach sonder afgoderije, als wesende een bloote creature, aanroepen: bij haer genaemt *non invocantes*. Andere, dat het wel geoorloft is hem aenteroepen, nochtans niet so nootsaeckelijck, of bij aldien ijmant van so stercke gelove waere, dat hij den Vader alleen genaecksaem achteden, de aenroepinge des soons mach onderlaeten, ende dese sijn gemeijnlijck genaemt *invocantes*. Wel is waer, dat de Arrianen ende....., die oock eene bijzondere secte onder haer uitmaecken, wat naerder schijnen te komen, gevoelende dat de sone Godts een gelijk wesen [maer niet het selve] heeft metten vader, uijt wiens wesen, so wij meijnen, hij soude inder tijt gegenereert sijn, en uijt welcke de H. Geest als een persoon soude uijtgaen, houdende onder-tusschen de kennisse van dit leerstuk voor niet nootsaeckelijck: maer die evenwel geen waere eewicheijt in Christo en erkennen, maer eenen tijt inde welcke Christus niet en was, en diensvolgens niet van alle eewicheijt, noch eenes wesens met den Vader.

Ende gelijk d'eene ongerijmtheijt de andere treckt, so en heeft er hier bij niet kunnen berusten; maer sijn verder gekomen tot versaekinghe vande versoeninge ende voldoeninge Christi voor onse sonden door sijne doot: hem niet anders toeschrijvende, als dat hij als een exemplaar ende wegwijser, dien wegh der gehoorsaemheijt, die hij in sijn leere aangewesen hadde, heeft bevestigd, ende de hope des eewigen levens (twelcke nae haer voorgeven den Vaderen des Ouden Testaments niet en was beloofd geweest) ende de opstandinge uit de dooden, door sijne opstandinge, heeft int licht gebracht ende versterckt.

So dat hij onse salichmaeker niet en is, omdat hij ons de salicheijt door sijn lijden ende doot verdient heeft, ende krachtelijck door den gelove toeijgent (twelck het schriftmatich gelove is van alle Christelijcke kercken), maer alleen, omdat hij enen lichter, beteren ende korteren wegh, bestaende inde gehoorsaemheijt van sijne geboden, die hij of selve heeft voorgeschreven, of tot de wet Mosis heeft bijgevoecht (want vande rechtveerdichmaeking des geloofs en weeten dese lieden niet met allen), heeft aangewesen, die wij door kracht onses vrije willes kunnen aennemen, bewaeren ende daer in ten eijnde toe volherden.

Dese twee nootsaekelijcke fundamenten der Christelijcke Religie omgestooten en verandert sijnde, moet daeruijst noodwendich volgen een alteratie en veranderinge vande gedaente der ganscher Religie. Gelijck dan ook sulcx ogenschijnlijck blijkt uijt deser menschen schriften, in de welcke sij vast van alle de puncten des geloofs, als vande autoriteijt der H. Schrift, eigenschappen Godts ende sijne alwetenheijt, ampten ende geboden Christi, rechtveerdigmaeckinge, doop, avontmael, onderscheijt des Ouden en Nieuwen Testaments, salicheijt der Outvaderen ende der Heijdenen, opstandinge uijt den dooden etc. anders spreekken ende leeren als inde Christelijcke kercke tot noch toe is geschiet. Sijnde dit een vande voornaemste konsten ende behendicheden van dese secten, niet so seer het haere te bewijzen, als tgevoelen der kercke te wederleggen. Gebruikende tot dien eijnde sulcke nieuwe, ongehoorde, ende vreemde Interpretatien vande voornaemste plaetsen der H. Schrift, dat bij aldien sij den rechten zin der selver eerst getroffen hebben, het seecker moet sijn, dat tot noch toe niemant van alle tijden het rechte verstant der H. Schrift en soude hebben gevatet ofte gekent. Eveleens of niemant tot het rechte verstant der H. Schrift en soude kunnen geraeken als door verloocheninge vande H. Drieenigheijt, ende eewighe Gotheijt onses Heren Jesu Christi.

Wat is dit anders als eenen wegh gebaent tot den Atheïsmen ende het Christendom verandert in een Turckendom, en geplaekest Jodendom, twelcke de Joden ende Turcken veel lichter souden kunnen aennemen als de christenen? Wat is dit inder daet anders als Jesum Christum verschuijven, ende onnoodich maken? Want hoe is ons Christus nodigh, so hij geen waere Godt en is, ende niet voor ons voldaan heeft? So hij alleen een weghwijser is, wat noot wast, dat hij iuijst tot dien eijnde

inde werelt quam, den bitteren doot lede, ende de anxten der helle verdroech? Dit konde sonder doot en offerhande voor de sonden geschieden; gelijk sij oock selfs bekennen, geen andere nootsaekelijckheijt sijns doots stellende, als omdat hij daer uijt verrijzen soude, en door sijne verrijzenisse in ons de hope der opstandinge bevestigen, ende ons een exempel der leijdsamheijt naelaeten. Dit konde Godt verricht hebben door Mosen, of een der Propheten, en in allen gevalle sonder Christo. En soo sonder een ander fundament konnen geleijt geweest zijn, als t' geene geleijt is, namelijk Jesus Christus, die de selve is heden, en gisteren, en blijft in alle eewicheijt.

God wille sich onser erbermen, ende sijne kercke genaedich zijn, en voor desen suijsdeessem bewaeren, dewelcke so hij niet bij tijts weggenomen en wert, den geheelen deegh vande christelijcke leere sal versueren en verderven. Want wat kan van het inkomen deser lieden, die toch niet en willen rusten, maer haer onkruidt met alle mogelijcke middelen voortstroijen, anders te verwachten zijn, als dat sij komen in sulcken licentie van alles te seggen en te gevoelen, vele onvaste gemoederen sullen tot haer trecken en also doort' schoonspreecken en prijzen verleijden de harten der eenvoudigen, en die anders niet quaet en zijn? Wat kan dit ander als nieuwe disputen veroorsaecken, groote scandalen verwecken, en sulcke commotie en beroeringe geven, als oijt voor desen geschiet is.

Want mejnen wij, dat sij hier minder ijver betoonen sullen als in Polen, daer sij een groot deel van dat koninckrijck, en vele selfs onder de groote, onder den schijn van Godtsalicheijt ende geleertheijt hebben tot haer afgetrocken, en sulcken beroerte veroorsaecht, dat sij daer uijt verbannen zijn.

Waer aen sich spiegelende de hoochgebooren en doorluchtige Vorst Ragocy, Prince van Transsijlvanië ¹⁾, noch voorleden somer, wanneer die gebannene Socinianen van Racaw in grooten getaele haer mejnden neder te slaen in Sevenbergen, en eenige alrede daer waeren aengecomen, haer sulcx met goetvinden vande stenden des rijcx heeft verboden ende verhindert; en dat om volgende redenen:

1. omdat sij niet en waeren geïncorporeert inde Staten des Rijcx van Transsijlvaniën.

1) Georg I Rákóczy, zie blz. 247.

2. omdat sij waeren gebannen.
3. omdat sij sijn blasphemateurs ende lasteraers des Soons Godts, en sijns doots, en perturbateurs vande Gemeijne ruste etc., gelijk uijt brieven met de eijgen hant des Princes geschreven ons heeft gebleecken.

Welck loffelijk exempel, en weerdich in alle manieren naegevolgt, dewijle het is van verschen date, ons aanwijst, hoe dat dese lieden door haere stouticheijt vast over al beginnen stinckende te worden, en oock hatelijk in die landen, daer sij andersints tot noch toe sijn geduldet geweest.

Daer andere sulcken waeckende ooge houden op die verleijders en die met alle vigueur tegengaen, en uijt haer lant weijren, salt'ons wel betaemen hier naelatic te sijn, en te slaepen, en toe te laeten, dat onse acker met dit onkruijdt vervult ende vervuijlt worde?

Hebben wij dan sulcken feijl aen onsen Godt gevonden, en is onse Saligmaecker Christus so gering geworden in onse oogen, ende kercke, die hij met sijnen bloede verkregen heeft, so weijnigh werd, dat wij om sulcke heijllose menschen wille, de segen Godts soude willen van ons stooten en ons desselven berooven; wie kan dese dingen hooren, dat hij niet en geergert en werde? wie dit overdencken, dat hij niet en brande?

U. Ed. Groot: Mog: dien het als souveraine overheden des lants toekomt te waecken, gelieven te bedencken, wat sij Gode, Christo, ende de Kercke schuldich sijn, ende acht nemen op de gewichticheijt van dese saeke, sodaenige resolutie te nemen, waardoor en de Goddelijcke waerheijt verdedicht ende alle Godts-lasteringe geroeert, en alle confussie en ergenisse in heure kercken mogen voorgekomen werden. Tot welcken eijnde wij U. Ed. G. M. voorhouden het loffelijk exempel vande H. M. Heeren Staeten Generael, dewelcke als anno 1598 Christophorus Ostorodus en Andreas Voidovius, beide Sociniaensche Leeraers, uijt Polen tot Amsterdam waeren overgekomen, met hen medebrengende verscheijde boecken vande nieuwe leer, die naer tijdige sorgvuldicheijt vande Achtbaere Magistraet van Amsterdam achterhaelt, en bij ordre van Haere H. M. bijde Theologische faculteijt tot Leijden examineert, en nae rijp oordeel bij deselve verklaert genoechsaem met de Turcksche leere over een te komen, loochenende de Godheijt des Soons Godts en des H. Geestes, hebben goetgevonden de voorszegde 2 personen voor haer te ontbieden ende volgens haere resolutie vande VIII

September siaers 1598 aen te seggen, hoe dat haere H. M., gelesende hebbende het advijs van die van de facultejt der Theologie indie Universitejt tot Leijden, en begeerende daer tege intijts te voorsien, voor de conservatie vande eere Godes en den welstant van Staet, vande Vereenighde Provincien, geresolveert hadden, dat de voorszegde boecken op den volgenden 9 September op smorgens voor den middagh, in tegenwoordichejt vande personen voornoemd, int comptoir vande Generalitejt soude doen verbranden: en dat men daer naer de voersejde personen soude belasten ende ordonneren, binnen den tijt van thien daegen naestcomende precise uijt alle de Vereenigde Provincien te vertrecken, bij pene van daer nae in deselve bevonden wesende, arbitralijck gestraft te worden, anderen ten exempele, gelijk voorde ruste vande kercke Christi ende den welstant vande Staet de lande soude bevonden werden te behooren. Zijnde voorders goetgevonden, dat men de Provincien daer van soude adverteeren ende de selve toesenden copije vande Attestatie van die van de facultejt der Theologie binnen Leijden over die voorszegde boecken, ten eijnde ordre gestelt wierde, dat de voornoemde personen inde voorszegde Provincien niet langer gedoocht en der selver leere daer uijt geweert mochte worden.

Dit is doenmaels geweest de prijselijke ende manhaftige resolutie van haere H. M., waer door het incomen van die schadelijcke en zielverderfflijcke leere niet en is ten beteren verandert, maer door extentie ende bijvoeginge van verscheijden ongerijmde grouwelen noch beswaert en van quat erger geworden: ende men dagelijcx bevint, dat dit zaet int herte van vele U. Ed. G. M. onderdaenen heeft plaetse genomen en noch geduerichlijck inwortelt: So versoecken de vertoonders in alle onderdanichejt U. Ed. G. M. gelieve so vele te doen ter eere Godes ende der kercken ende ter liefde haerer onderdaenen, so der gener die alrede door de selve mochten geïnfecteert wesen, als van andere daer van vreesse mochte sijn en voornaemelijck die noch in de waerhejt vast staen, dat wij mochte vernemen, welcke noch is bij Uwe Ed. G. M. de estime vande Goddelijcke waerhejt, ende de hertelijcke afkeer vande voornoemde dwaelinge en grouwelen: ende te dien eijnde sulcke middelen nae haere hooge wijshejt beraemen en sulcken reglement stellen, dat voortaan niemant vrij en sij de Goddelijcke majestejt en eere Christi, nae sijn believen te schenden en

tegen te spreekken, opdat also alle lasteraers met schaemte den mont gestopt, en alle oprechte Belijders der waerheijt den selven mach geopent worden ende het Rijke Jesu Christi, in welckers verbreijdinge onser aller tijdlijck en eewigh heijl en welvaeren gelegen is, wasse en toeneme. Dit doende etc.

In s'Graven Haege U. Ed. G. M.
desen 7 Aprill. 1639. Onderdanige dienaeren
de Gedeputeerden der Zuijthollen-
sche Sijnodi.

(w. g.) Nicolaus Crucius, Synodi Zuythollandiae
deputatus.
„ Abrahamus Heydanus.
„ Petrus Vliigerius.
„ Eleasar Lotius.

[*Met apostil in margine:*]

De Staten van Holland en Westvrieslant bedancken vooreerst de Broederen Gedeputeerden des Suijdholantsche Sinodi voer de sorge in desen gedragen. Dan also daer geen sekerheijt als noch is, of de Socinianen in deses vermoet alhier in't lant sullen comen, worden de Broeders versocht een wakende ooge daerop te doen. Ende so sij bevinden, dat eenige sich alhier in't lant soudén willen begeven, dat sij de vergaderinge van Haere Groot Mogende daer van kennisse willen doen, op dat daerinne mach worden voorsien, als na behooren. Ende sijn de Gedeputeerden van de respectie Steden vermaent in de haeren oock scherpelick daer op te willen letten. Gedaen in den Hage 17 April 1639.

Ter ordonnancie van de Staeten
(w. g.) C. vanden Wolff.

De bespreking van de voortzetting der actie van de Zuid-Hollandsche Synode tegen de Socinianen had plaats in haar bijeenkomst te Leiden van den 4^{den} tot den 23sten Juli 1639. Daar werd rapport uitgebracht door de gedeputeerden Heydanus, Crucius, Vliegerus en Lotius „van(de) devoiren alreede in desen gedaen, haer E. E. request ende apostille van de Ed. Gr. Mog. Heeren

Staten daerop — het hierboven weergegeven „Vertooch” met apostil — voorgelesen” en medegedeeld „wat insgelijcks de Achtb. Heeren professores daerin gedaen ende verworven hadden, ende wijders de waerschouwinge van Sijne Majesteyt van Groot-Britannien door den resident Boswel aen de E. H. Mog. Heeren Staten Generael gedaen, dat de Socinianen uut Polen verdreven ende uyt Transylbanien gekeert, alreede tot Danswijck ¹⁾ waeren gecomen, met voornemen om haer in dese provincien neder te setten, ten eynde deselve hier mochten werden geweert” enz. ²⁾

Groningen.

1) Danzig.

2) Zie verder Art. 48 der »Acta des Suyt-Hollantschen Synodi, gehouden tot Leyden, aenghevanghen den 4en ende gheeyndicht den 23en Julii des jaers 1639” in W. P. C. Knuttel, *Acta der Particuliere Synoden van Zuid-Holland 1621—1700*, Dl. II, 1634—1645 (*Rijks Geschiedkundige Publicatiën. Kleine Serie*, 5), blz. 214—216.